

УДК 327.56(612)«20»

Цеховалова А. О.

аспірантка

кафедра міжнародних відносин

ОНУ імені І. І. Мечникова

к.32, Французький бул., 24/26, м. Одеса, 65058, Україна

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-0315-5222>DOI: <http://dx.doi.org/10.18524/2304-1439.2020.33.210185>**ОПЕРАЦІЇ «ОДІССЕЯ. СВІТАНОК» ТА «ОБ'ЄДНАНИЙ ЗАХИСНИК»:
ПРИЧИНИ, ХІД, ПІДСУМКИ**

Міжнародне військове втручання у Лівії в 2011 році було викликане, насамперед, загрозою для цивільного населення з боку режиму М. Каддафі. В ході масових народних протестів, які поширювалися, диктатор застосовував сили поліції й армії, що призвело до численних жертв. Рада Безпеки ООН санкціонувала здійснення військової операції з метою захисту лівійського мирного населення. Концептуальною основою міжнародного втручання була доктрина «Обов'язок захищати» (R2P). Метою роботи є аналіз причин, ходу та підсумків міжнародної військової операції в Лівії в контексті доктрини «Обов'язок захищати» та її примусового інструменту — превентивної гуманітарної інтервенції. Підстави для застосування, правомочність і особливо підсумки широкомасштабного військового втручання у події в Лівії потребують серйозного аналізу. Адже нинішня ситуація в цій країні, де громадянська війна в самому розпалі, далека від стабільності. Головні питання, що виникли в результаті превентивної гуманітарної інтервенції в Лівії, складовою частиною якої була багатонаціональна військова операція, такі: як саме, за якими критеріями визначати ступінь успішності міжнародного втручання? Чи пропорційною загрози з боку режиму М. Каддафі була відповідь міжнародного співтовариства? Чи можна в стратегії учасників операції виокремити діяльність із захисту лівійського мирного населення від дій на власну користь? Наскільки доктрина R2P є взагалі життєздатною? Підсумки міжнародного втручання неможливо оцінити однозначно. З одного боку, авторитарний режим М. Каддафі було повалено, з іншого — розбудови демократичної держави не сталося. Сьогодні Лівія перебуває у стані громадянської війни і є джерелом напруги в регіоні. У результаті аналізу можна дійти висновку, що лівійська операція поставила питання щодо доцільності застосування гуманітарної інтервенції в майбутньому. Наріжним тестом у будь-якій гуманітарній ініціативі повинна бути пропорційність між потенціальними загрозами і реальними втратами. Вторгнення в Лівію не витримало тест на гуманітарне втручання.

Ключові слова: доктрина «Обов'язок захищати», «Одіссея. Світанок», «Об'єднаний захисник».

Постановка проблеми. Міжнародне військове втручання у Лівії в 2011 році, що складалося з двох етапів (операція «Одіссея. Світанок» і операція «Об'єднаний захисник»), стало першим випробуванням доктрини «Обов'язок захищати» (R2P). Відповідно і головний примусовий

інструмент доктрини — превентивна гуманітарна інтервенція — вперше піддався перевірці практикою. Власне доктрина передбачає передусім невоєнні методи захисту прав людини (дипломатичні заходи, санкції) і допускає військове втручання у справи суверенної держави лише за умови, що всі інші засоби не досягли мети. Учасники й прибічники лівійської військової операції декларували її головну мету як захист цивільного населення від загрози масових вбивств і терору з боку режиму М. Каддафі. Проте згодом стало зрозуміло, що підстави для застосування, правомочність і особливо підсумки широкомасштабного військового втручання у події в Лівії потребують серйозного аналізу. Адже нинішня ситуація в цій країні, де громадянська війна в самому розпалі, далека від стабільності. Головні питання, що виникли в результаті превентивної гуманітарної інтервенції в Лівії, складовою частиною якої була багатонаціональна військова операція, такі: як саме, за якими критеріями визначати ступінь успішності міжнародного втручання? Чи пропорційною загрози з боку режиму М. Каддафі була відповідь міжнародного співтовариства? Чи можна в стратегії учасників операції виокремити діяльність із захисту лівійського мирного населення від дій на власну користь? Наскільки доктрина R2P є взагалі життєздатною?

Аналіз попередніх досліджень. У європейській і американській політичній науці проблеми міжнародної військової операції в Лівії 2011 року, в тому числі в контексті реалізації доктрини «Обов'язок захищати» (R2P) є добре вивченими. Наразі експерти висловлювали дуже різні думки, часто протилежні — особливо це стосувалося оцінки результатів гуманітарної інтервенції. Томас Вайс вважав, що R2P відіграла вирішальну роль у формуванні міжнародних дебатів щодо порушення прав людини та гуманітарної відповіді, хоча застерігав визначати її занадто вузько, оскільки R2P «стосується не лише використання військової сили» (Weiss, 2011, р. 8). Рамеш Тхакур, навпаки, стверджував, що військове втручання є одним із ключових інструментів R2P, і «щоб бути значимим, спектр дії R2P має включати військову силу як варіант крайнього випадку» (Thakur, 2011, р. 13). Ейдан Хехір критикував інтервенцію у Лівії через недосконалість самої процедури її узгодження через Раду Безпеки ООН і наголошував, що «істотні правова, політична та інституційна реформа ООН, а не R2P, необхідні для забезпечення профілактики майбутніх масових звірств» (Hehir, 2011, р. 18). Девід Чандлер вважав, що міжнародне втручання в Лівію взагалі не можна визначати як гуманітарну інтервенцію через те, що її організатори уникли відповідальності за результат. Ситуація, що склалася після завершення міжнародного втручання, має мало спільного з оригінальними поглядами на гуманітарну інтервенцію та R2P (Chandler, 2011, р. 25). Рейчел Гербер, аналізуючи лівійські події, підкреслювала важливість «профілактики»: «навіщо чекати ситуації, коли треба зупиняти різанину, якщо превентивне втручання може запобігти їй взагалі?» (Gerber, 2011, р. 29). У вітчизняній політичній науці комплексні дослідження зазначених проблем відсутні. Існує широкий спектр аналітичних робіт, в яких розглядається фактичний перебіг подій, — це статті О. Воловича

(2011), В. Волохова (2020), С. Польовика (2020) та ін. У статтях С. Яроша (2011), В. Савінцева й Ю. Вознюка (2012) розглядаються питання суто військової сфери, аналізуються стратегія й тактика використання силами коаліції різних видів озброєння.

Метою роботи є аналіз причин, ходу та підсумків міжнародної військової операції в Лівії в контексті доктрини «Обов'язок захищати» та її примусового інструменту — превентивної гуманітарної інтервенції.

Масові хвилювання, які почалися в Лівії в середині лютого 2011 року і привели згодом до повалення режиму М. Каддафі, були частиною «Арабської весни». Проте причини (втім, як і хід і результати) лівійських подій суттєво відрізнялися від основних чинників, що викликали хвилю синхронних народних повстань на Близькому Сході та у Північній Африці протягом кінця 2010–2011 років. Якщо в інших країнах, які охопила «Арабська весна», причинами виступили економічні труднощі, соціальні проблеми, відсутність демократії, активізація ісламських екстремістів чи, навпаки, прозахідних сил, то сплеск невдоволення у відносно благополучній Лівії скоріше замикався на самій особі Муаммара Каддафі й особливостях його політики. Саме особливістю ситуації в Лівії, її відмінністю від основної течії «Арабської весни» більшість експертів пояснювала, чому саме Лівія стала єдиною країною з числа охоплених «Арабською весною», до якої було застосовано превентивну гуманітарну інтервенцію і де мало місце іноземне військове втручання.

Серед фахівців найбільш поширеною була думка, що суть конфлікту в Лівії полягала насамперед у зіткненні інтересів племенних груп, які через монополію на владу Каддафі і його одноплемінників виявилися відстороненими від фінансових потоків і процесу прийняття рішень. До внутрішнього дестабілізуючого фактора додався зовнішній — Каддафі завжди прагнув бути самостійним і впливовим суб'єктом геополітики, будучи при цьому досить непередбачуваним і небезпечним гравцем. Тому можливість позбутися незручного політика, який до того ж утримував владу близько 40 років поспіль, виглядала доцільною для тих акторів, які були зацікавлені в стабілізації Лівії.

Політична криза в Лівії почалася, як і в інших країнах Північної Африки, з локальних антиурядових хвилювань. 15 лютого 2011 року відбулися перші протестні демонстрації в місті Бенгазі під гаслом усунення режиму Каддафі. До 24 лютого під контроль повстанців перейшла провінція Кіренаїка. Наприкінці лютого повстанці проголосили в Бенгазі створення перехідної національної ради (ПНР) на чолі з экс-міністром юстиції Мустафою Мухаммедом Абдель-Джалілем.

Якщо в Тунісі й Єгипті правлячі режими були скинуті досить швидко, то в Лівії Каддафі зі своїм оточенням завзято боролися за владу, незважаючи на людські жертви; мирні протести дуже швидко переросли в збройне протистояння. У відповідь Рада Безпеки ООН одноголосно прийняла резолюцію 1970 (від 26 лютого 2011 року) з вимогою до лівійського керівництва: припинити насильство і забезпечити дотримання прав людини. Ця резолюція передбачала заборону на поставку озброєнь, заморожування активів,

що належали вищим державним діячам Лівії, заборону на їхні поїздки за кордон і навіть передачу «питання про ситуацію в Лівійській Арабській Джамахірії в період з 15 лютого 2011 року на розгляд прокурора Міжнародного кримінального суду» (Resolution № 1970, 2011). Однак надалі ситуація тільки погіршувалася, і вже на початку березня стало очевидно, що світове співтовариство не зможе не відреагувати на події в Лівії більш жорстко.

Першими із приводу «серйозних порушень прав людини й міжнародного гуманітарного права, які відбувалися й відбуваються в Лівійській Арабській Джамахірії» (Кузнечевский, 2011, с. 55), виступили такі потужні організації, як Ліга арабських держав, Африканський союз і Організація Ісламська конференція. 12 березня 2011 року Рада Ліги арабських держав звернулася до Ради Безпеки ООН з проханням про введення безполітної зони для урядової лівійської військової авіації, яка знищує мирне цивільне населення країни. Таку єдність і оперативність досить різних організацій можна пояснити не лише турботою про порушення прав людини в Лівії, але й невдоволенням, яке у багатьох арабських країнах викликали ініціативи Каддафі, особливо претензії полковника на роль об'єднувача Африки і створення так званого Арабо-Африканського Союзу з єдиною золотою валютою. Не зацікавлені в цій ідеї Каддафі були і Сполучені Штати, адже відмова від долара цілого ряду країн (в тому числі видобувачів нафти) безумовно завдала б удару по ФРС США.

Спируючись на цей документ, Франція вийшла з ініціативою розгляду ситуації в Лівії на засіданні Ради Безпеки ООН, виставивши вимоги про військове втручання міжнародного співтовариства в лівійські події. Ініціатива Франції була активно підтримана США і Великобританією, у яких були свої власні причини підтримати ініціативу Парижа.

Наразі у кожній зі сторін, що брали участь в операції, були свої причини наполягати саме на невідкладному військовому втручанні, не затримуючись на дипломатичні заходи і санкції. Францію вкрай не влаштував хаос, що поступово наростав у країні — Лівія була одним з центральних елементів зовнішньополітичного курсу П'ятої республіки у регіоні Середземномор'я. Багато політичних і економічних проектів опинилися під запитанням через дестабілізацію.

Найбільш активну роль в організації лівійської операції відіграли французи і катарці, які ставили на меті контроль за лівійським ринком вуглеводнів. Ця обставина визначила, серед іншого, дуже прохолодне ставлення Німеччини до силових методів вирішення лівійської проблеми. Одним з наріжних каменів політики Парижа на той час була ідея створення регіональної організації в рамках «Середземноморського партнерства». Тобто утворення під егідою Парижа певної структури на кшталт «Середземноморського ЄС» з міцною економічною основою. У такий спосіб Париж намагався не тільки одержати альтернативні джерела поставок вуглеводнів, але й перетворити Францію в серйозний європейський вузол для торгівлі газом на всьому просторі ЄС. Отже, активність Франції пояснювалася як політичними, так й економічними чинниками. Катар насамперед розраховував зіграти свою роль щодо контролю лівійського вуглеводневого ринку.

Американці довго не втручалися у лівійський конфлікт, вважаючи, що участь у ньому несе багато ризиків. Загальна позиція на той час полягала в максимальному дистанціюванні Вашингтона від прямої участі в локальних конфліктах — наслідок негативного досвіду Іраку й Афганістану. Але й ухилитися від цього виклику Б. Обама не міг — це загрожувало б близько-східній політиці США й американським позиціям у регіоні взагалі. Крім того, самоусунення Сполучених Штатів від вирішення ситуації в Лівії могло б дати підстави для ймовірної переоцінки глобальної ролі Америки в міжнародних відносинах. США, хоч і виключали будь-яку можливість наземної операції, прагнули поліпшити свою репутацію в арабському світі й продемонструвати намір зберегти позиції на Близькому Сході навіть за масштабних соціально-політичних виступів у регіоні.

У цих умовах для адміністрації Б. Обама було дуже важливим ретельне дотримання міжнародно-правових процедур, які могли й повинні були привести до початку військової операції проти режиму Каддафі. Тому доречною і своєчасною для США виявилася позиція арабських країн, які звернулися до РБ ООН з вимогою закрити небо для військової авіації Каддафі, що використовувалася для винищування мирного населення повсталих міст.

Ініціативу Ліги арабських держав рішуче підтримали члени Ради Безпеки — Франція і Великобританія. Такий розклад дозволив адміністрації Б. Обама вступити в гру вже на стадії обговорення лівійської кризи в РБ ООН. Посилаючись на вже прийняту Радою Безпеки «гуманітарну» резолюцію, у своєму зверненні до голів обох палат конгресу Б. Обама зазначив, що його дії в Лівії «повністю відповідають інтересам національної безпеки і зовнішньої політики Сполучених Штатів» (Barack Obama, 2011). Згодом у серії своїх заяв щодо лівійського питання Б. Обама підкреслював, що США «не будуть направляти сухопутні сили» у Лівію, розглядаючи цю операцію як «низьковитратну», в той час як основні зусилля з нанесення авіаударів по об'єктах супротивника візьмуть на себе ВПС Франції і Великобританії. Тим більше, що Лондон демонстрував беззастережну підтримку США в рамках стратегічного партнерства, а для Євросоюзу можливість доступу до лівійської нафти була істотним мотивом військово-політичної активізації.

17 березня 2011 року, визнавши систематичне порушення прав людини лівійською владою, Рада Безпеки прийняла резолюцію 1973 щодо Лівії, в якій уповноважувала держави «вжити всі необхідні заходи задля захисту мирних жителів і районів з цивільним населенням від загрози нападу» (Resolution № 1973, 2011). З цією метою резолюція закликала членів ООН вжити всі можливі міри для встановлення безпольотної зони в повітряному просторі Лівії і дозволяла наносити удари по збройних силах Каддафі, що загрожували мирному населенню. Концептуальною основою резолюції була доктрина «Обов'язок захищати» (R2P). Не випадково Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун вважав прийняття резолюції 1973 прикладом відповідальності міжнародного співтовариства щодо захисту цивільного населення від насильства, скоєного його власним урядом. Резолюція

вповноважила «держави-члени, які повідомили Генерального секретаря, діючи самостійно або через регіональні організації або угоди і діючи в співробітництві з Генеральним секретарем, приймати всі необхідні міри... для захисту цивільного населення й місць його проживання, що перебувають під погрозою нападу у Лівійській Арабській Джамахірії» (Resolution № 1973, 2011). У той же час резолюція виключала «можливість перебування іноземних окупаційних сил у будь-якій формі на будь-якій частині лівійської території» (Resolution № 1973, 2011). Тобто резолюція виключала проведення наземної військової операції. «Рада Безпеки вимагає, щоб лівійська влада виконувала свої обов'язки з міжнародного права, включаючи міжнародне гуманітарне право, міжнародне право в області захисту прав людини й міжнародне біженське право, і прийняла всі міри для захисту цивільного населення й задоволення його основних потреб, а також забезпечила швидке й безперешкодне проходження вантажів гуманітарної допомоги» (Resolution № 1973, 2011). За прийняття резолюції проголосували 10 постійних і непостійних членів Ради Безпеки, п'ять держав — Бразилія, Німеччина, Індія, Китай, Росія — утрималися.

Військова операція «Одіссея. Світанок» («Odyssey. Dawn») тривала з 19 по 31 березня 2011 року. У ній взяли участь Великобританія, Франція, США, Канада, Бельгія, Італія, Іспанія, Данія, Румунія, Катар, Об'єднані Арабські Емірати та ін. Військова операція «Одіссея. Світанок» ніяк не стабілізувала ситуацію в Лівії, про що свідчить її швидке розширення через залучення сил НАТО. Операція «Об'єднаний захисник» («Unified Protector») тривала з 23 березня по 31 жовтня 2011 року. Альянс координував дії міжнародної коаліції, що складалася з вісімнадцяти держав, чотири з яких членами НАТО не були.

На початку інтервенції командування силами коаліції, відповідно до резолюції РБ ООН 1973, ставило три цілі: контроль над озброєнням, забезпечення безпольотної зони в повітряному просторі Лівії, захист цивільного населення. У Пентагоні розробили план проведення операції: на першому етапі передбачалося знешкодити лівійську ППО, потім ВПС Лівії й резиденцію М. Каддафі в Тріполі. На завершальному етапі передбачалося нанести удари безпосередньо по лівійській армії. Б. Обама уточнив, що операція має обмежений військовий характер з метою захисту мирного населення Лівії.

Однак перебіг подій швидко виявив військову слабкість опозиції і неспроможність захистити людей на підконтрольних територіях. Ще до 17 березня урядові війська відбили Марс-Ель-Брегу, після запеклих боїв взяли Аждабію і підійшли до Бенгазі — центру повстанців. В Тріполі та його передмістях вуличні бої також закінчилися поразкою повстанців. 2 березня урядові війська відбили Сабрату й прикордонний перехід Вазін. 11 березня після третього штурму вони взяли Аз-Завію — місто, що мало стратегічне значення через те, що там перебував єдиний нафтопереробний завод, який постачав урядові війська. 12 березня під Місурату прибула 32-га механізована бригада під командуванням Хаміса Каддафі. Вона вважалася найбільш підготовленою в лівійській армії. Наразі командуванню

міжнародної військової коаліції довелося переглянути свою стратегію, зосередившись на усуненні режиму Каддафі.

Бомбардування лівійської території літаками НАТО розпочалися 19 березня 2011 р. У них взяло участь більше 300 літаків, а також угруповання ВМС США, Великобританії й Франції. Першою державою, що застосувала силу стосовно Лівії, була Франція, з авіанальотів саме французьких ВПС була розпочата військова операція коаліції. Нанесення ударів по наземних цілях пояснювалося необхідністю знищення на землі літаків, аеродромів і засобів ППО. Проте із самого початку операції авіація НАТО вела бомбардування урядових військ, які наступали. Тим самим повстанцям була надана серйозна й ефективна підтримка з повітря. Як підсумок, за час операції була заподіяна значна шкода лівійській інфраструктурі, в тому числі й у цивільних галузях.

Вашингтон забезпечив надання даних розвідки, участь своїх ВПС (зазначимо, що ця участь не витримує ніякого порівняння з аналогічними силами Франції і Катару) з використанням авіабази на Сицилії та дипломатичну підтримку операції. При цьому під тиском міністра оборони Р. Гейтса Б. Обама категорично відмовився посилати спецназ у Лівію. Таким чином, участь США в усуненні режиму Каддафі була не надто значною. Причому не останню роль в тому, що вона відбулася взагалі, відіграло наполегливе прохання Н. Саркозі виявити «атлантичну солідарність» і надати підтримку лівійській операції (Chandler, 2011).

Остаточний перелом у першій громадянській війні в Лівії наступив у липні 2011 року, коли війська Каддафі в основному оборонялися, лише зрідка здійснюючи рейди на населені пункти, зайняті супротивником. 23 жовтня в основному бойові дії завершилися, що стало вважатися останнім днем першої громадянської війни. На цей час сили створеної Перехідної національної ради частково контролювати більшу частину країни, а сам М. Каддафі потрапив у полон.

Проте, як показали наступні події, стабілізації в країні не відбулося. Незважаючи на офіційні заяви про закінчення війни, мир так і не наступив, а сформована опозицією ПНР виявилася не в змозі контролювати ситуацію. В країні фактично сформувалося кілька анклавів, між якими періодично спалахували збройні зіткнення. У ході одного з них 12 вересня 2012 року навіть був убитий посол США в Лівії К. Стівен. Практично вся південна частина Лівії залишилася під контролем прихильників тепер уже скинутого і страченого М. Каддафі. Партизанську війну очолив його син Сеїф аль-Іслам. Полум'я громадянської війни спалахнуло в Сирті, Бені-Валіді, передмістях Триполі й інших регіонах. Окремі групи прибічників Каддафі неодноразово піднімали повстання в Кіренаїці, захоплюючи міста на кілька днів і відступаючи в пустелю. Реальна влада в країні належала племенам, і війна набула характеру постійних міжплемінних конфліктів. Влада ПНР була скоріше номінальною. Фактично громадянська війна в країні не припинялась.

Підводячи підсумки, тобто оцінюючи наслідки гуманітарної інтервенції в Лівії, експертне співтовариство часто висловлювало діаметрально про-

тилежні думки. З точки зору прихильників доктрини R2P, і відповідно військового втручання, дії коаліції в Лівії, що проводилися з метою захисту прав людини, загалом оцінювалися як успіх. Т. Вайс стверджував, що «результатом є, перш за все, триумф громадян, які позбулися страху, що Каддафі буде визначати їхню долю. По-друге, це триумф R2P. НАТО продемонструвала військову мускулатуру від імені ООН і політична воля допомогла запобігти масовим вбивствам» (Weiss, 2011, p. 11). Немає сумніву — військове втручання сил міжнародної коаліції було ефективним, адже, проводячи повітряну кампанію високої точності, врятувало життя багатьом мирним жителям. Важливим також виявився позитивний досвід координації і керування з боку НАТО різноманітною багатонаціональною військовою коаліцією, в якій серед інших брали участь арабські держави. Таким чином, Альянс довів, що залишається фундаментальним джерелом стабільності і невід’ємним елементом безпекової сфери.

Однак існувала інша точка зору, з якої інтервенція в Лівії рішуче засуджувалася. Критичні зауваження загалом зводилися до трьох пунктів. По-перше, військова операція була розгорнута невинувато швидко, коли інші (політичні, економічні, дипломатичні) методи тиску не були використані в повній мірі. По-друге, мали місце військові злочини та злочини проти людяності, здійснені в ході бойових дій НАТО, що призвели до загибелі від 2000 до 30000 осіб (The Battle for Libya, 2011). Наступного дня від початку бомбардувань генеральний секретар Ліги арабських держав Амр Муса з жалем відмітив: «Те, що відбувається в Лівії, відрізняється від мети введення зони, забороненої для польотів; чого ми хочемо — це захисту цивільного населення, а не бомбардувань його» (Daalder, Stavridis, 2012). Міжнародне співтовариство, включаючи ЗМІ й правозахисні організації, а також структури ООН, констатували наявність жертв у результаті авіаударів НАТО. Офіційним представникам Альянсу довелося визнати, що бомбардування коштувало життя багатьом цивільним людям. І по-третє, міжнародна гуманітарна інтервенція не привела Лівію до миру і спокою — навпаки, країна вже майже десять років знаходиться у стані громадянської війни, політичного двовладдя, зіткнень на національному та релігійному ґрунті, економічної розрухи і загрози подальшого розпаду. Сьогодні наслідки зовнішнього втручання в Лівію очевидні — замість відносно благополучної країни на карті з’явилася ще одна «держава, що провалилася», за контроль над територією якої воюють різні озброєні групи і яка є ареною боротьби інтересів глобальних та регіональних акторів.

Як було зазначено вище, резолюція РБ 1973 була заснована на принципах доктрини «Обов’язок захищати», але наскільки відповідала їм військова операція коаліції, що була прямим наслідком мандату ООН?

Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй доповіді 2009 року «Застосування концепції обов’язку захищати», зазначив, що R2P опирається на три «стовпи».

Перший стовп — це обов’язок кожної держави захищати своє населення від «геноциду, військових злочинів, етнічних чищень та злочинів проти людяності». На момент початку операції «Одіссея. Світанок» намір Кадда-

фі придушити антиурядові виступи будь-якими засобами був очевидний — полковник попередив, що «будь-який лівієць, котрий візьметься за зброю проти Лівії, буде страчений» (Thakur, 2011, р. 12). Криваве придушення протестів опозиції силами поліції й армії, застосування авіації та важкого озброєння проти цивільного населення і, як наслідок, численні жертви, кількість людей, що виявилися залученими до протистояння, свідчать про те, що в країні розгортався терор існуючої влади проти власного народу і починалася громадянська війна. Таким чином, застосування превентивної гуманітарної інтервенції і міжнародної військової операції виглядає виправданим.

Другий стовп охоплює різні форми міжнародної допомоги країнам, де насувається криза — дипломатичну, технічну, фінансову і військову. Перебіг подій навколо ситуації в Лівії свідчив про те, що дипломатична діяльність активізувалася вже в ході повномасштабної військової операції. Так «Саміт на підтримку лівійського народу», в якому брали участь лідери країн Заходу й арабських держав, зібрав в Парижі Н. Саркозі 19 березня, тобто в той самий день, коли розпочалася операція «Одіссея. Світанок». Отже, у випадку з Лівією невоєнні методи впливу були використані не в повній мірі.

Третій стовп R2P включає примусові зовнішні заходи, в тому числі військове втручання. Збройна інтервенція є останнім засобом у випадку запобігання масовим звірствам, якщо всі невоєнні заходи виявляться недієвими. Проте однозначно відповісти на питання, наскільки виправданою була військова операція в Лівії, неможливо. Обумовлено це насамперед тим, що і до сьогодні (а лівійський досвід був першим) відсутнє чітке визначення умов застосування такої крайньої міри, як військова інтервенція. До речі, саме невизначеність практичного застосування й операційної спрямованості гуманітарної інтервенції робить R2P вразливою. Так, резолюція РБ ООН 1973 безперечно визначала метою міжнародного втручання в першу чергу захист мирного населення від погрози масових убивств. В той же час М. Грант, представник Великобританії при ООН, виступаючи щодо підсумків голосування, заявив, що «лівійський режим втратив свою легітимність» і що резолюція повинна «дозволити народу Лівії звільнитися від тиранії режиму Каддафі» (Daalder, Stavridis, 2012).

Поступово учасники інтервенції розширювали політичні завдання операції. 29 березня 2011 року у Лондоні відкрилася Міжнародна конференція щодо Лівії (без представників уряду М. Каддафі). Лондонська конференція створила контактну групу, яка повинна була почати пошук політичного вирішення конфлікту. Отже, політичні й дипломатичні засоби розв'язання лівійської проблеми розширювалися вже в ході військової операції. 14 квітня 2011 року президенти США й Франції, а також прем'єр-міністр Великобританії підписали відкритий лист, у якому вказували, що фіналом військової операції повинен стати відхід М. Каддафі від влади (Daalder, Stavridis, 2012). Саме необґрунтовану поспішність, з якою було здійснене військове втручання в Лівію, критики R2P насамперед закидають її організаторам.

Показовою стала позиція Німеччини, яка не підтримала військову інтервенцію в Лівію. Ще на етапі обговорення проекту резолюції РБ ООН 1973 року Берлін заявив про відмову брати участь у воєнних діях. Розбіжності між Францією й Німеччиною підсилювалися після засідання Ради Європи 24–25 березня 2011 року. Прийняту на ньому розпливчасту політичну декларацію президент Н. Саркозі інтерпретував як підтримку дій Франції й Великобританії, що викликало невдоволення уряду А. Меркель. 12 квітня 2011 року Рада ЄС через позицію ФРН і Швеції не прийняла концепцію гуманітарної інтервенції, розроблену військовим штабом Євросоюзу. Німеччина пропонувала послати в Лівію миротворчий контингент, але тільки при наявності ще однієї резолюції РБ ООН. Вперше після боснійських подій 1995 року німецьке керівництво відмовилося від участі у військовій операції НАТО. Кабінет А. Меркель наполягав на тому, що на Каддафі достатньо тиснути за допомогою санкцій, не вдаючись до широко-масштабного міжнародного військового втручання.

При визначенні ступеня успішності гуманітарної інтервенції перш за все враховується не той факт, що щось відбулось, а навпаки операція успішна, якщо *не* відбулося масового злодіяння. Тому так складно правильно оцінити підсумки інтервенції у Лівію. Однак на практиці про гуманітарні операції судять швидше по тому, що відбулося, — *заподіяному збитку*, ніж по тому, чого в реальності не сталося, — *збитку відверненому*. Військове втручання коаліції в лівійські події частіше за все визначають як *вдале*. Проте десятки тисяч загиблих, поранених і просто позбавлених нормального життя людей свідчать, що однозначна оцінка неможлива. На думку М. Е. О'Коннел, яку поділяють багато експертів «коли військове втручання призводить до численних жертв — це невдача» (O'Connell, 2011, p. 17).

Міжнародне співтовариство в особі «співтовариства відповідальних держав» бере на себе пряму відповідальність за долю країни, яка була піддана інтервенції з гуманітарних причин. Зовнішні актори, що взяли участь в операції 2011 року, досягли своєї початкової мети (усунення недемократичного режиму М. Каддафі), але зустрілися з дилемою, як бути далі. З одного боку, безпека в країні пов'язувалася з їх подальшою присутністю, а їх відхід міг збільшити погрози, що йшло б у розріз із основними принципами R2P. З іншого боку, присутність зовнішніх акторів у лівійській внутрішній політиці могла сприйматися як форма окупації, а не допомоги. Зловживання резолюцією РБ ООН 1973 року викликало підозру у тих акторів, які вважали (і вважають) R2P лише прикриттям неоімперіалістичних планів Заходу. Саме так зрештою визначили гуманітарну інтервенцію в Лівії в Росії і Китаї. Показовою в цьому сенсі є опублікована в офіційному органі ЦК КПК газеті «Женьмінь жибао» стаття під заголовком «Події в Лівії: західним країнам варто відмовитися від ідеї керування світом». Основна ідея статті — «Під приводом захисту інтересів мирних жителів захищаються інтереси західних країн в економічній сфері, крім того, провідні держави Заходу, як і раніше, вважають, що вони управляють світом» (Кузнечевский, 2011, с. 60). Очевидно, що втручання зовнішніх акторів не керується нормативно бездоганними й

благими цілями; воно, швидше, має демонструвати баланс між особистими матеріальними інтересами і гуманітарними нормами, прийнятний для країни, яка стала об'єктом інтервенції.

Наразі наслідки гуманітарної інтервенції вийшли за рамки усунення режиму М. Каддафі і взагалі ситуації навколо Лівії. Вони сформували нову стратегічну ситуацію в Середземномор'ї.

По-перше, війна показала зростання військово-політичної активності Франції й Великобританії. Після Суецької кризи 1956 року ці країни спільно не ініціювали великих воєнних операцій; Париж і Лондон воліли діяти під егідою США. У ході подій у Лівії ситуація змінилася. Не Вашингтон, а Париж і Лондон виступили ініціаторами кампанії проти режиму М. Каддафі. Франко-британський тандем став претендувати на більш активну роль у НАТО.

По-друге, інтервенція і подальша громадянська війна в Лівії привели до краху французького проекту Середземноморського союзу. На початку війни адміністрація Н. Саркозі намагалася довести провідну роль Франції у регіоні. Проте в реальності Париж зміг усунути режим Каддафі тільки за допомогою Лондона в рамках операції НАТО. Останнє припускало взаємодію зі США й Британією, державами, які виступали головними опонентами французьких ініціатив. Отже військова операція в Лівії показала, що Франції не сила бути лідером в Середземномор'ї без опори на НАТО.

Стратегія кабінету Д. Кемерона, навпаки, принесла Великій Британії дивіденди. Уперше після 1956 року вона пішла на союз із державою континентальної Європи без участі США, що підсилило зовнішньополітичну автономію від Вашингтона. Лівійська кампанія дозволила Лондону повернутися в середземноморську політику.

По-третє, інтервенція в Лівію закріпила процес повернення Франції у військову організацію НАТО, що почався в 2009 році. Після лівійської операції Франція виступала не критиком, а привілейованим союзником США.

По-четверте, операція в Лівії поставила питання про характер майбутньої політики Німеччини. Берлін відмовився брати участь у коаліційній операції НАТО. Це свідчить про те, що німецька політика стала більш автономною від Брюсселя і Вашингтона.

Висновки. Міжнародна військова операція в Лівії в 2011 році була першим випробуванням доктрини «Обов'язок захищати» (R2P). Відповідно і головний примусовий інструмент доктрини — превентивна гуманітарна інтервенція — вперше реалізовувався на практиці. Враховуючи сьогоденну ситуацію в Лівії, не можна дати однозначну оцінку успішності/неуспішності міжнародного військового втручання. З одного боку, воно забезпечило усунення режиму М. Каддафі, який безумовно був авторитарним, порушував права людини, загрожував терором власному народу, а також був джерелом нестабільності в регіоні. З іншого боку, міжнародна інтервенція не забезпечила миру в Лівії, можливості розбудови демократичної держави, більше того, не відвернула в країні громадянську війну, численні людські жертви, економічний колапс. Майже через десяток років

після її здійснення Лівія залишається джерелом напруги, полігоном для терористичних організацій і дестабілізуючою ланкою в Північній Африці.

Наріжним тестом у будь-якій гуманітарній ініціативі повинна бути пропорційність. Лівійська гуманітарна інтервенція стала великим втручанням військ коаліції «для захисту мирних жителів від погрози масових убивств та звірств». Однак, судячи з наслідків операції, вторгнення в Лівію не витримало тест на гуманітарне втручання. Жодна із заявлених цілей — встановлення громадського порядку та демократичного ладу; створення керівних органів влади із залученням місцевого населення, особливо тих, хто становить переважну більшість населення; захист меншин — не була досягнута. Натомість у Лівії почалася доба хаосу, зіткнень на національному та релігійному ґрунті та двовладдя з тенденцією до подальшого розпаду країни. Таким чином, сама концепція гуманітарної інтервенції і механізм її використання потребують подальшої розробки, причому, насамперед, це стосується нормативно-правової сфери.

Список використаної літератури

- Волович А. А. Ливия в огне: мятеж или революция? *Институт Ближнего Востока*. 2011. URL: <http://www.iimes.ru/?p=12276> (дата звернення: 15.07 2020).
- Волохов В. Лівія стала інструментом тиску у стосунках між Туреччиною і Росією. *Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. 2020. URL: <http://bintel.com.ua> (дата звернення: 15.07 2020).
- Кузнецовский В. Казус Ливии и проблема государственного суверенитета. *Международная жизнь*. 2011. №5. С. 53–62.
- Польовик С. Як у Німеччині сприймають події у Лівії. *Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «Борисфен Інтел»*. 2020. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/konflikt-zones/yak-u-nimechchini-spriymayut-podi% d1% 97-u-livi% d1% 97/> (дата звернення: 15.07 2020).
- Савінцев В. І., Вознюк Ю. С. Збройний конфлікт у Лівії: причини та військово-психологічні аспекти. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. №4. С. 307–311.
- Ярош С. П. Аналіз ведення бойових дій, тактики використання ЗПН і використання нових інформаційних технологій у ході воєнного конфлікту в Лівії в 2011 році. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2011. №2(6). С.19–25.
- Barack Obama Tells Gaddafi: Libya Violence Must Stop. *The Guardian*. 2011. 23.02. URL: <http://www.theguardian.com/world/2011/feb/24/obama-gaddafi-libya-violence-speech> (дата звернення: 15.07 2020).
- Chandler D. Libya: The End of Intervention. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 24–25.
- Daalder I. H., Stavridis J. G. NATO's Victory in Libya. The Right Way to Run an Intervention. *Foreign Affairs*. April 2012. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/2012-02-02/natos-victory-libya> (дата звернення: 15.07 2020).
- Gerber R. Prevention: Core to R2P. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 28–30.
- Hehir A. The Illusion of Progress: Libya and the Future of R2P. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 18–19.
- O'Connell M. E. How to Lose a Revolution. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 15–17.

- Resolution №1970, adopted by the Security Council on 26 February 2011. *The United Nations Organization*. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/245/58/PDF/N1124558.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.07 2020).
- Resolution №1973, adopted by the Security Council on 17 March 2011. *The United Nations Organization*. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement> (дата звернення: 15.07 2020).
- Thakur R. R2P, Libya and International Politics as the Struggle for Competing Normative Architectures. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 12–14.
- The Battle for Libya: Killings, Disappearances and Torture. *Amnesty International*. 13 September 2011. MDE 19/025/2011.
- Weiss T. G. Whither R2P? *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*. e-International Relations. Oxford; Leicester; Aberystwyth: Creative Commons, 2011. P. 7–11.

References

- Kuznechevskiy, V. (2011). Kazus Ly`vy`y` y` problema gosudarstvennogo suverenyteta. Mezhdunarodnaya zhy`zn`. (The case of Libya and the problem of state sovereignty). *Mezhdunarodnaya zhizn*, 5, 53–62. [in Russian].
- Polyovyk, S. (2020). Yak u Nimmechchyni spryymayut podiyi u Liviyi. (How events in Libya are perceived in Germany). *Nezalezhnyj analitychnyj centr geopolitychnyx doslidzhen «Borysfen Intel»*. Retrieved from <https://bintel.org.ua/analytics/voenni-voprosy/konflikt-zones/yak-u-nimechchini-spriymayut-podi-d1%97-u-livi-d1%97/>. [in Ukrainian].
- Savintsev, V., Vozniuk, U. (2012). Zbroynny konflikt u Liviyi: prichyny ta viyskovo-psykhologichni aspekty. (Armed conflict in Libya: causes and military-psychological aspects). *Visnyk Natsionalnogo universitetu oborony Ukrainy*, 4, 307–311. [in Ukrainian].
- Volovich, A. (2011). Ly`vy`ya v ogne: myatezh y`ly` revolyucy`ya (Libya on fire: rebellion or revolution?). *Institut Blizhnego Vostoka*. Retrieved from <http://www.iimes.ru/?p=12276> [in Russian].
- Volkhov, V. (2020). Livia stala instrumentom tysku u stosunkakh mizh Turechchinou i Rossieiu. (Libya became an instrument of pressure in relations between Turkey and Russia). *Nezalezhnyj analitychnyj centr geopolitychnyx doslidzhen «Borysfen Intel»*. Retrieved from <http://bintel.com.ua>. [in Ukrainian].
- Yarosh, S. (2011). Analiz vedennya boyovykh diy, taktyky vykorystannya ZPN i vykorystannya novykh informatsynykh tekhnologiy u khodi voyennoho konfliktu v Liviyi v 2011 r. (Analysis of hostilities, tactics of using ZPN and the use of new information technologies during the military conflict in Libya in 2011). *Nauka i tehnika Povitryanykh Syl Zbroynykh Syl Ukrainy*, 2(6), 19–25. [in Ukrainian].
- Barack Obama. (2011, February 23) Tells Gaddafi: Libya Violence Must Stop. *The Guardian*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/world/2011/feb/24/obama-gaddafi-libya-violence-speech>
- Chandler, D. (2011). Libya: The End of Intervention. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 24–25 e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.
- Daalder, I. H. & Stavridis, J. G. (2012). NATO's Victory in Libya. The Right Way to Run an Intervention. *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/2012-02-02/natos-victory-libya>
- Gerber, R. (2011). Prevention: Core to R2P. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 28-30. e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.
- Hehir, A. (2011). The Illusion of Progress: Libya and the Future of R2P. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 18–19. e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.
- O'Connell, M. E. (2011). How to Lose a Revolution. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 15–17. e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.

- Resolution №1970 (2011, February 26) adopted by the Security Council. *The United Nations Organization*. Retrieved from <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/245/58/PDF/N1124558.pdf?OpenElement>
- Resolution №1973 (2011, March 17) adopted by the Security Council. *The United Nations Organization*. Retrieved from <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/268/39/PDF/N1126839.pdf?OpenElement>
- Thakur, R. (2011). R2P, Libya and International Politics as the Struggle for Competing Normative Architectures. *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 12–14. e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.
- The Battle for Libya: Killings, Disappearances and Torture (2011, September 13). *Amnesty International*. MDE 19.02.2011.
- Weiss, T. G. (2011). Whither R2P? *The Responsibility to Protect. Challenges and Opportunities in Light of the Libyan Intervention*, 7–11. e-International Relations. Oxford, Leicester and Aberystwyth: Creative Commons.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2020

Цеховалова А. О.

кафедра міжнародних отношений ОНУ имени И. И. Мечникова
к. 32, Французский бул., 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ОПЕРАЦИИ «ОДИССЕЯ. РАССВЕТ» И «ОБЪЕДИНЕННЫЙ ЗАЩИТНИК»: ПРИЧИНЫ, ХОД, ПОСЛЕДСТВИЯ

Резюме

Международное военное вмешательство в Ливии в 2011 году было вызвано, прежде всего, угрозой для гражданского населения со стороны режима М. Каддафи. В ходе распространяющихся массовых народных протестов диктатор применял силы полиции и армии, что приводило к многочисленным жертвам. Совет Безопасности ООН санкционировал осуществление военной операции с целью защиты ливийского мирного населения. Концептуальной основой международного вмешательства была доктрина «Обязанность защищать» (R2P). Целью работы является анализ причин, хода и итогов международной военной операции в Ливии в контексте доктрины «Обязанность защищать» и её принудительного инструмента — превентивной гуманитарной интервенции. Основания для применения, правомочность и особенно итоги широкомасштабного военного вмешательства в событии в Ливии нуждаются в серьезном анализе. Ведь нынешняя ситуация в этой стране, где гражданская война в самом разгаре, далека от стабильности. Главными вопросами, возникшими в результате превентивной гуманитарной интервенции в Ливии, составной частью которой была многонациональная военная операция, являются следующие: как именно, по каким критериям следует определять степень успешности международного вмешательства? Пропорциональным ли угрозе со стороны режима М. Каддафи был ответ международного сообщества? Можно ли было в стратегии участников операции отделить деятельность по защите ливийского мирного населения от действий для собственной пользы? Насколько доктрина R2P вообще жизнеспособна? Итоги международного вмешательства невозможно оценить однозначно. С одной стороны, авторитарный режим М. Каддафи был уничтожен, с другой — создания демократического государства не произошло. Сегодня Ливия находится в состоянии гражданской войны и является источником напряженности в регионе. В результате анализа можно сделать вывод о том, что ливийская опера-

ция поставила вопрос о целесообразности применения гуманитарной интервенции в будущем. Краеугольным тестом в любой гуманитарной инициативе должна быть пропорциональность между потенциальными угрозами и реальными потерями. Вторжение в Ливию не выдержало тест на гуманитарное вмешательство.

Ключевые слова: доктрина «Обязанность защищать», «Одиссея. Рассвет», «Объединённый защитник».

Tsekhovalova A. O.

Department of International Relations
Odessa I. I. Mechnikov National University
r. 32, French blv. 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

OPERATIONS «ODYSSEY. DAWN» AND «UNIFIED PROTECTOR»: CAUSES, PROCESS, CONSEQUENCES

Summary

International military intervention in Libya in 2011 was caused, first of all, by the threat to the civilian population from the regime of M. Gaddafi. During the massive popular protests the dictator used police and army forces leading to numerous casualties. The UN Security Council authorized the implementation of a military operation to protect the Libyan civilian population. The conceptual framework for international intervention was the Responsibility to Protect (R2P) doctrine. The aim of the article is to analyze the causes, course and outcomes of the international military operation in Libya in the context of the doctrine «Responsibility to Protect» and its enforcement tools — preventive humanitarian intervention. The grounds for application, eligibility and especially the outcome of large-scale military intervention in the event in Libya need serious analysis. After all, the current situation in this country where the civil war is in full swing is far from stable. The main issues that have arisen as a result of preventive humanitarian intervention in Libya, part of which was a multinational military operation, are the following: what criteria should determine the degree of success of international intervention? Was the answer of the international community proportional to the threat posed by the regime of Gaddafi? Can we separate the strategy involved in the activities concerning the protection of Libyan civilians from acts of own interests' defence from the side of external actors? How viable is the R2P doctrine in general? The results of international intervention cannot be assessed unambiguously. On the one hand, the authoritarian regime of M. Gaddafi was destroyed; on the other hand, the creation of a democratic state did not take place. Libya today is in a state of civil war and Libya is a source of tension in the region. As a result of the analysis, it can be concluded that the Libyan operation raised the question of the advisability of using humanitarian intervention in the future. The cornerstone test of any humanitarian initiative must be proportionality between potential threats and actual losses. The invasion of Libya has not passed the test of humanitarian intervention.

Key words: the doctrine «Responsibility to Protect», «Odyssey. Dawn», «Unified Protector».